

לא ניתן להביס גרילה! האומנם?

לאחר שנתיים של לחימה ישראל לא הכריעה את חמאס, שבחרה בלוחמת גרילה, לא כי הדבר בלתי ניתן לביצוע, אלא מאחר שפעלה מדינית וצבאית בניגוד לעקרונות שעל פיהם פעלו מדינות עם צבאות סדירים שהכריעו בעבר ארגוני גרילה

מחבל סמוך לקיבוץ רעים. המהות של כוח גרילה היא להתחמק מקרבות הכרעה ולהטריד באופן בלתי פוסק את האויב עד התשתו. מקור: סרטון של חמאס

אי אפשר להכריע ארגוני גרילה לנוכח דוגמאות היסטוריות, בהן צבאות סדירים שניצחו ארגוני גרילה, מה אפשר להשליך מכך על המלחמה של ישראל בעזה, ומדוע היא התקשתה להשיג את מטרות המלחמה שהתנהלה בניגוד לדוקטרינת המלחמה שלה - התעלמות מממד הזמן.

מהי לוחמת גרילה?

"גרילה" בספרדית היא מלחמה קטנה ושיטת לחימה הניכרת בפעולות של יחידות רגליות, עצמאיות, קטנות, גמישות, זריזות וניידות, הפועלות לפי עקרון התחבולה של פגע וברח. המהות של כוח גרילה היא להתחמק מקרבות הכרעה ולהטריד באופן בלתי פוסק את האויב עד התשתו.

לוחמת גרילה מודרנית מתבססת על מסגרת עקרונות שקבע מנהיג הקומוניסטים מאו דזה דונג, תחת היגיון אסטרטגי של מלחמת התשה, שתפגע ברוח הלחימה ובכוח הרצון של האויב, עקב הצטברות ללא סוף הנראה לעין של אלפי "דקירות" קטנות: הימנע מהחזק, תקוף את החלש והזדרז לסגת; השמירה על חיי לוחמי הגרילה חשובה מהסבת אבדות

במלאת שנתיים למלחמה הארוכה בתולדות ישראל, ולנוכח החלטת הקבינט הישראלי להורות לצה"ל לכבוש את העיר עזה ומחנות הפליטים במרכז הרצועה, עלה הטיעון מצד המתנגדים להמשך המלחמה כי לא ניתן להכריע ארגון הנלחם בשיטות הגרילה.

הוויכוח על המטרות ועל אופן ניהול המלחמה בעזה, בארץ ובעולם, מתנהל מתחילת 2024. מלחמת "חרבות ברזל" שנכפתה על ישראל במתקפה ברברית של חמאס ב-7 באוקטובר 2023, והיה לה צידוק מוסרי ולגיטימציה רחבה בין לאומית ופנימית בחברה הישראלית, הפכה מקונצנזוס לשנויה במחלוקת בארץ ובעולם. הסיבות היו רבות - פוליטיות (הוויכוח המר בין תומכי הממשלה בישראל למתנגדיה), מדיניות (ההרס והסבל הנגרם לאוכלוסייה בעזה), חברתיות (הכרעת חמאס מול החזרת החטופים, לצד המחיר בחיי חיילים שהמלחמה גובה), משפטיות (הטענה כי ישראל מבצעת בעזה פשעי מלחמה), וצבאיות (ההתעלמות מממד הזמן במלחמה, והאם וכיצד אפשר להכריע ארגון טרור וגרילה?).

מאמר זה יתמקד בעיקרו בפן הצבאי - הפרכת המיתוס שלפיו

תא"ל (מיל') גיא חזות, מפקד מערך
הלמידה של זרוע היבשה במלחמת "חרבות
ברזל", חוקר בכיר ב-INSS

צה"ל וללמידה. בהתאם היא חזרה מהפסקת האש ללחימה בשיטת הגרילה, תוך שהיא זונחת את ההגנה הקווית ואת הניסיון למנוע את כיבוש הקרקע.

חמאס הבינה כי מחסום התמרון לשאטי-שפאא, שהיה מחסום פסיכולוגי בקרב קברניטי צה"ל, נשבר, ואין ביכולתה לעצור את מכונת המלחמה של צה"ל. הדרך היחידה מבחינת חמאס להימנע מהכרעה של צה"ל ותבוסה הייתה לעבור ללוחמת גרילה, שאומנם לא תמנע מצה"ל לכבוש את השטח, אבל תגרור את שני הצדדים למלחמת התשה, כשחמאס מצליחה לשמר את כוחה הצבאי.

כאשר בוחנים את העקרונות של לוחמת הגרילה אפשר לראות כי חמאס מימשה אותם במלואם והשיגה את מטרותיה: לשרוד ולגבות מחיר מיישראל, מדיני וצבאי. חמאס שכללה את שיטות לוחמת הגרילה שלה והמאפיינים חזרו על עצמם (במקרה אחד, כאשר צה"ל החל לתמרן ברפיח, מחבלי חמאס פעלו שוב בהיגיון של הגנה סדורה קווית, פעיליה אף לבשו מדים, והמחיר שחטיבת רפיח שילמה היה רב) - כאשר צה"ל יצא להתקפה לכיבוש והשתלטות על מרחב פעולה, מחבלי חמאס נעלמו ונמנעו מחיכוך עם לוחמי צה"ל, בתקווה כי פריסת המטענים שביצעו מבעוד מועד תגבה מחיר כבד מלוחמי צה"ל. עם היערכות כוחות צה"ל לטיהור המרחב מתשתיות אויב, התחילו פעולות האיסוף של מחבלי חמאס. לאחר פרק זמן מסוים, כשהיה ברשותם מספיק מידע והם איתרו דפוס פעולה קבוע ונקודות תורפה, לצד ירידה בדריכות של כוחות צה"ל, הם יצאו לתקוף את הכוחות בפעולות קצרות של פגע וברח ששילבו צליפה, חבלה וירי טילים נגד טנקים.

במחצית הראשונה של מבצע "מרכבות גדעון" (מאי-אוגוסט 2025) עיקר הנפגעים של צה"ל היו מפריסת המטענים של חמאס בשטח טרם המבצע. ככל שעבר הזמן וכוחות צה"ל למדו להתמודד עם איום המטענים, גבר איום אחר שמאפיין את הגרילה. מחבלי חמאס ניצלו את העובדה שכוחות צה"ל נשחקו לאורך זמן והתעייפו, ובהתאם לכללי של מאו דזה דונג (כשהאויב מתעייף הגרילה תוקפת), הם החלו לתקוף את הכוחות בהסתערות זריזה על כוחות צה"ל, תוך שהם מצמידים ומשליכים מטענים לטנקים ולנגמ"שים. כמובן שבכל פעילות כזאת ניתן דגש רב לתיעוד, וסרטונים של מחבלי חמאס מסתערים על כלי רק"ם ישראלים היו הרבה יותר מכדור או פגז למורל של החברה הישראלית.

כשהאויב תוקף הגרילה נסוגה, כשהוא סטטי הגרילה מטרידה, כשהאויב מתעייף הגרילה תוקפת, כשהוא נסוג הגרילה רודפת. הלוחמה משלבת פעולות הגנתיות והתקפיות של מארבים ופשיטות, שמטרתן אינן להגן או לכבוש שטח, אלא לגרום לאויב נזק מתמשך, לגבות ממנו מחיר ולהשפילו, עד שיימאס לו להחזיק בשטח והוא יעדיף לסגת

לחמאס היה רק פער אחד ביכולת לממש את עקרונות הגרילה. מראשית התמרון פעל צה"ל בחוכמה לרוקן את מרחבי הלחימה מהאוכלוסייה הפלסטינית, ששימשה מגן אנושי למחבלי חמאס. ללא האוכלוסייה חמאס התקשתה להתמודד עם לוחמי צה"ל, ותשתיות המנהרות המקושרות

לאויב; הכה רק כשההצלחה מובטחת; ההפתעה חיונית לביצוע המשימה, התגלית - נכשלת; אל תיקלע לקרב סדיר, חמוק בטרם האויב ינצל את יתרונו; נדרשת סבלנות כדי לאתר את תורפות האויב; התמד לנוע, טשטש את קו המגע, אין קו חזית; החזק את האויב בכוננות, בחזית ובעורף; שמור על רוח הלוחמים, אל להם להרהר בעדיפותו של האויב; היטמע באוכלוסייה שהיא אוצר, כמו דג במים; לתקשורת אין ספור קנים - תמונה חזקה מקליע, וידיאו יותר מתותח; הכאב לאויב, חדל לפני שיצא מכליו; הפקת לקחים היא סם החיים - המנצח בתחרות הלמידה ינצח בקרב.

לוחמת גרילה מודרנית מתבססת על מסגרת עקרונות שקבע מנהיג הקומוניסטים מאו דזה דונג, תחת היגיון אסטרטגי של מלחמת התשה, שתפגע ברוח הלחימה ובכוח הרצון של האויב, עקב הצטברות ללא סוף הנראה לעין של אלפי "דקירות" קטנות

לנוכח עקרונות אלה, כשהאויב תוקף הגרילה נסוגה, כשהוא סטטי הגרילה מטרידה, כשהאויב מתעייף הגרילה תוקפת, כשהוא נסוג הגרילה רודפת. הלוחמה משלבת פעולות הגנתיות והתקפיות של מארבים ופשיטות, שמטרתן אינן להגן או לכבוש שטח, אלא לגרום לאויב נזק מתמשך, לגבות ממנו מחיר ולהשפילו, עד שיימאס לו להחזיק בשטח והוא יעדיף לסגת. זו הסיבה המרכזית שחמאס בחרה בשיטת לוחמה זו בסוף 2023.

מדוע חמאס בחרה בלוחמת גרילה?

לאחר מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר צה"ל היה ארגון צבאי מוכה וחבול, לנוכח הכישלון החמור בתולדותיו, ללא תוכנית התקפית למלחמה בעזה, ועם צבא שלא ערוך ושאינו כשיר למלחמה רב-זירתית. למרות זאת, כמו עוף החול, צה"ל התרומם ויצא לתמרן בעזה לאחר שלושה שבועות בלבד מ-7 באוקטובר, בשדה קרב מסובך, מעל ומתחת לקרקע שהכינה חמאס במשך 15 שנים. תוכנית חמאס לעצור את התמרון של צה"ל התבססה על חטיבות מרחביות שנערכו בכמה קווי הגנה, במתחמים גדודיים, פלוגתיים ומחלקתיים. התוכנית כשלה לחלוטין מול התמרון של צה"ל שכיתר את העיר עזה ותקף את מערכי חמאס, בסיוע צמוד של חיל האוויר וחיל הים, מעורפם. לאחר חודש לחימה חמאס הבינה כי המשך התמרון של צה"ל יביא להכרעתה ובלית ברירה שלפה את הקלף הכי חשוב שהיה ברשותה, החטופים. עסקת החטופים הראשונה, שבה חמאס שחררה 110 נשים וילדים, הביאה לתפנית מהותית בלחימה. חמאס ניצלה את הפסקת האש לעצירת התנופה של

חיילי צה"ל פועלים במרחב בנוי במהלך "חומת מגן". השילוב בין פעולה צבאית תקיפה, לחץ מתמשך, מודיעין איכותי ופעולות הגנתיות הוא שהביא לשחיקה והכרעה של גל הטרור. צילום: אתר צה"ל

קולוסלי ותבוסה מול ארגוני גרילה של שתי המעצמות ששלטו בעולם לאחר מלחמת העולם השנייה, האמריקאים בווייטנאם (1955-1975) והסובייטים באפגניסטאן (1979-1989). למרות הפער העצום ביחסי הכוחות, בעוד ארגוני הגרילה מימשו את תורתו של מאו באופן מלא, המעצמות עשו כמעט כל טעות אפשרית מבחינה צבאית ומדינית שהובילו לתבוסתם המחפירה ולנסיגה מהשטח.

מלבד אפגניסטאן ווייטנאם, בהיסטוריה המודרנית היו ארגוני גרילה נוספים שהצליחו לנצח צבאות סדירים, תוך שהם מממשים את עקרונות לוחמת הגרילה: תמיכה עממית חזקה והישענות על האוכלוסייה המקומית - שסיפקה מודיעין, מסתור, אספקה ולגיטימציה; שחיקת האויב לאורך זמן - הגרילה לא ניסתה לנצח בקרב ישיר, אלא ניהלה לוחמה מתמשכת שהובילה לשחיקה פסיכולוגית, פוליטית וכלכלית של האויב; היכרות עם השטח ויתרון גאוגרפי - הכוחות הלא סדירים פעלו באזורים קשים (הרים, יערות, כפרים), שם היו להם יתרונות ניידות והסוואה; תמיכה חיצונית - במקרים רבים, הגרילה נהנתה מתמיכה לוגיסטית, כספית או צבאית ממדינות זרות (כמו ברית המועצות, סין, ארצות הברית או מדינות שכנות); נרטיב אידאולוגי או לאומי מגייס - הגרילה פעלה מתוך אידאולוגיה חזקה (קומוניזם, דת, לאומיות) שגייסה לוחמים ויצרה לגיטימציה למאבק, גם מול אוכלוסיות עוינות.

אבל לצד מספר מועט של הצלחות לארגוני גרילה במאה הקודמת והנוכחית, ברוב המקרים הגרילה הובסה על ידי צבאות סדירים שלחמו נכון. הדוגמאות ההיסטוריות רבות, בחרתי להביא רק חלק מהן.

מלחמת הבורים השנייה 1899-1902

בשורה של עימותים צבאיים, שנערכו בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, בין האימפריה הבריטית ובין הרפובליקות העצמאיות, שהקימו איכרים אירופאיים שהתיישבו בדרום אפריקה (המתיישבים הבורים), ניסו הבריטים להשתלט על אוצרות הטבע העשירים שהתגלו

לאורכה ולרוחבה של עזה נתנו לה את המענה החלופי. במקום אוכלוסייה שבה הגרילה חיה כמו דג במים, לחמאס היה ממד שבו צה"ל התקשה להתמודד עם מחבליה. הסיבות לכך היו רבות. הראשונה - בתום מבצע "צוק איתן" (2014) קמה ועדה בראשות אלוף יוסי בכר, שבחנה את האתגר בלוחמת תת-קרקע. הוועדה המליצה מגוון רב של המלצות לבניין הכוח של צה"ל, אך בפועל דבר לא נעשה, וצה"ל הגיע לשדה הקרב של עזה, שוב כעבור כמעט עשור, כשאין לו מענה רובוטי לתשתיות התת-קרקע המרשתות את כל מרחב רצועת עזה באורך של 600 ק"מ (יותר מתשתיות רכבות התחתית בלונדון!). הפער השני נבע מקצב בניין הכוח תוך כדי מלחמה. צה"ל, בהובלת יחידת יהל"ם, מצא פתרונות ללחימה בתת-קרקע, אמצעים ושיטות לחימה, אך קצב בניין הכוח לא עמד בגודל האתגר ובהיקפו. הפער השלישי נבע מהחלטת קברניטי צה"ל להימנע מלהכניס את חטיבות חיל הרגלים להילחם בתת-קרקע מחשש לחיי החיילים. התוצאה הייתה היעדר מענה ראוי ללוחמת הגרילה של חמאס, שהתבססה על גיחה זריזה מהמנהרות לפעולות פגע וברח וגבתה שוב ושוב מחיר כבד בחיי לוחמים. לנוכחות של צה"ל מעל הקרקע לא הייתה משמעות כל עוד הממד התת-קרקעי לא הושמד, ורק במרחבים שבהם צה"ל הצליח לתמרן בריזמנית, מעל הקרקע ומתחתיה (תמרון כזה לרוב איטי וכולל פעולות חשיפה והשמדה של תשתית המנהרות במרחב), הושגה שליטה מבצעית מלאה, וחמאס במרחב הנתון הוכרעה.

איך מביסים גרילה?

ככל שחלף הזמן יותר ויותר קולות בישראל, חלקם אנשי מערכת הביטחון, החלו לטעון כי אי אפשר להכריע את חמאס ולהשיג את מטרות המלחמה, מאחר שחמאס פועלת בשיטת הגרילה, שיטת לחימה בלתי מנוצחת. ואולם למיתוס הגרילה כשיטת לוחמה בלתי מנוצחת, אין אחיזה במציאות. ההיסטוריה הצבאית המודרנית מוכיחה כי ברוב המקרים שבהם צבאות סדירים לחמו מול ארגוני גרילה, הצבאות היו אלה שניצחו. המיתוס נולד במאה ה-20 בעיקר בגלל כישלון

שציפו לעצמאות. הבריטים, בסדרה של מבצעים צבאיים, ניתקו את הקומוניסטים מהשטח והגרילה נשברה ונכנעה. ההכרעה הבריטית הושגה בזכות המהלכים הבאים:

הפרדת האוכלוסייה מהגרילה - העברת אזרחים כפריים סיניים ליישובים מבוקרים כדי לנתק את הגרילה ממקורות תמיכה.

לאחר מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר צה"ל היה ארגון צבאי מוכה וחבול, לנוכח הכישלון החמור בתולדותיו, ללא תוכנית התקפית למלחמה בעזה, ועם צבא שלא ערוך ושאינו כשיר למלחמה רב-זירתית. למרות זאת, כמו עוף החול, צה"ל התרומם ויצא לתמרון בעזה, לאחר שלושה שבועות בלבד מ-7 באוקטובר, בשדה קרב מסובך, מעל ומתחת לקרקע שהכינה חמאס במשך 15 שנים

פעילות מודיעינית אפקטיבית - הבריטים הקימו יחידות מיוחדות לאיסוף מודיעין מקרב האוכלוסייה וגייסו משתפי פעולה.

שילוב כוחות מקומיים - שימוש בכוחות ביטחון מלאים ובעלי ברית מתוך האוכלוסייה המקומית, להגברת הלגיטימציה והאפקטיביות.

קמפיין תודעה והשפעה - הצעת חנינה לעריקים, הפצת תעמולה נגד הקומוניסטים ולחץ מתון על הקהילה הסינית להתנער מהגרילה.

פעולות צבאיות כירורגיות - שימוש בכוח צבאי מרוסן, תוך הימנעות מפגיעה מיותרת באזרחים.

דיכוי מרידת הוקבלהאפ בפיליפינים 1954-1946

המרד התחיל לאחר מלחמת העולם השנייה, כאשר לוחמי ההוק שפעלו נגד הכיבוש היפני לא פורקו אלא פנו למרד בשלטון המרכזי הפיליפיני. הם ייצגו בעיקר איכרים עניים בלוזון, שדרשו רפורמה אגררית וצדק חברתי והתנגדו לשחיתות ולשליטה האמריקנית. הצבא הפיליפיני הצליח לדכא את המרד הקומוניסטי בזכות:

יחידות צבאיות המתמחות בלוחמה נגד גרילה - ממשלת הפיליפינים, בסיוע אמריקני, הקימה יחידות מיוחדות שלמדו את שטח הפעולה ולחמו בגרילה באפקטיביות.

רפורמות חברתיות מתונות - קידום צעדים לרפורמה חקלאית והפחתת העוול החברתי, שצמצמו את התמיכה באיכרים המורדים.

קמפיין תודעה והשפעה - שימוש באמצעי תקשורת ונוכחות אזרחית בשטח שיצרו דה-לגיטימציה למורדים.

הצעת חנינה ופיוס - תוכניות לשיקום לוחמים לשעבר ותמריצים לנטישת הלחימה.

סיוע אמריקני מהותי - כסף, ציוד והדרכה שהעצימו את כוחות הביטחון הפיליפיניים.

מלחמת צ'צ'ניה השנייה 2009-1999

בסוף המילניום הקודם פתחה רוסיה במבצע צבאי נרחב להשבת השליטה בצ'צ'ניה, לאחר גל פיגועים וחדירת לוחמים צ'צ'ניים לדאגסטן. בניגוד למלחמה הראשונה (1994-1996),

בשטחים אלה, וכן לממש את החזון האימפריאליסטי ליצור רצף טריטוריאלי בשליטה בריטית בחלק המזרחי של יבשת אפריקה. בסיום השלב הראשון של המלחמה, שבו התנהלה לוחמה סדירה בין הצבאות היריבים, עברו הבורים ללוחמת גרילה שגרמה לאבדות כבדות לאנגלים. הבריטים הצליחו בסופו של דבר להביס את הבורים תוך שהם מגייסים את כל המשאבים של האימפריה הבריטית, מקימים רשת מוצבים צפופה, משמידים את כל חוות הגידול והשדות של הבורים, ומרכזים את האזרחים במחנות. הגרילה הבורית איבדה את בסיס האספקה וההשפעה על האוכלוסייה ובסוף נכנעה. כדי להביס את הבורים, הבריטים ערכו לא מעט פעולות, שחלקן נחשבות כיום פשעי מלחמה:

מדיניות "האדמה החרוכה" - הבריטים שרפו חוות, יבולים ומקורות אספקה של הבורים כדי לשלול מהם יכולת לשרוד. הקמת מחנות ריכוז לאוכלוסייה - המשפחות של לוחמי הבורים רוכזו במחנות, מה שפגע במורל וביכולת הגרילה של הבורים להסתמך על תמיכה אזרחית.

מערכת מוצבי חוץ (blockhouses) - הבריטים בנו אלפי מגדלי שמירה שחוברו בגדרות תיל, ויצרו רשת של שליטה טריטוריאלית ששללה את חופש התנועה של לוחמי הגרילה.

ניידות, רציפות והמשכיות - קצב ורצף המבצעים של יחידות בריטיות קטנות ומהירות שהותאמו לשטח וללוחמה נגד גרילה. השיטות הבריטיות היו קשות ואכזריות, אך יעילות בלחימה מול כוחות גרילה. הן הובילו לשחיקת המורל והמשאבים של הבורים, לאחר שנים של לוחמה מתישה. ללא אספקה סדירה ותמיכה אזרחית, הבורים נשחקו ונכנעו כעבור שלוש שנים.

מלחמת האזרחים ביוון 1946-1949

עימות צבאי שהתרחש לאחר סיום מלחמת העולם השנייה בין כוחות הממשלה היוונית, שנתמכו על ידי בריטניה וארצות הברית, ובין כוחות הגרילה הקומוניסטיים שנתמכו על ידי מדינות מזרח אירופה. המלחמה הסתיימה בתבוסת הקומוניסטים והשארת יוון דמוקרטית תחת השפעה מערבית. הצבא היווני בסיוע המעצמות המערביות הצליח להביס את כוחות הגרילה הקומוניסטיים ולהכריע את המלחמה בזכות כמה מהלכים חשובים:

סיוע אמריקני צבאי וכלכלי נרחב לממשלה היוונית, כולל ציוד, אימון ויועצים צבאיים, ששיפרו את יכולות הצבא.

שליטה על מרכזי אוכלוסייה וניתוק הגרילה - כוחות הממשלה היוונית השתלטו על אזורים מיושבים, ניתקו את הקשר בין לוחמי הגרילה לאוכלוסייה האזרחית, והגבילו את תנועתם.

שימוש בטקטיקות נגד-גרילה - הפעלת מבצעים צבאיים ממוקדים ומודיעין מתקדם כדי לחשוף ולהשמיד את בסיסי הגרילה בגבולות שבהרים, ניתוק צירי האספקה ודחיקת לוחמי הגרילה לאלבניה ויוגוסלביה.

פיצול פנימי במחנה הקומוניסטי - ניצול מחלוקות פנימיות בקרב הקומוניסטים.

"מצב החירום המלאי" 1960-1948

המרד פרץ בעקבות מתחים אתניים, כלכליים ופוליטיים, בעיקר מצד הקומוניסטים הסיניים במלאיה, שהתנגדו לשלטון הקולוניאלי הבריטי ולשליטת האליטה המלאית. רבים מהלוחמים הקומוניסטיים היו ותיקי מלחמת העולם השנייה

לוחמי אגוז פושטים על מחנה שאטי. הדרך היחידה מבחינת חמאס להימנע מהכרעה של צה"ל ותבוסה הייתה לעבור ללוחמת גרילה שתגרור את שני הצדדים למלחמת התשה צילום: אתר צה"ל

הפלסטינים ניהלו מול ישראל מלחמת גרילה עירונית, שהמוקד שלה היה מחנות הפליטים הצפופים. נקודת המפנה הגיעה במבצע "חומת מגן" (2002), שבמהלכו כבש צה"ל את מחנות הפליטים בערים הפלסטיניות הגדולות באו"ש. לאחר המבצע שינה צה"ל את שיטת הפעולה מול קיני הטרור. הרעיון המבצעי היה לייצר תחושת נרדפות מתמדת בכל מקום למחבלים, תוך מיקוד בחממות הטרור של מחנות הפליטים, לצד הטלת כתר מתמיד על הערים הגדולות ושליטת חופש התנועה של המחבלים בצירים על ידי ריבוי מחסומים. משיא של 131 נרצחים במרס 2002,¹ דעכה האנתפאדה החמושה, עד שבשנת 2007 חתמה הרשות הפלסטינית על הסכם עם ישראל שבמסגרתו כל המבוקשים שנותרו חתמו על פרישה מטרור, ומנהיג הפלסטינים החדש הכריז כי דרך הטרור היא לא דרכו והיא רק הביאה נזק לעם הפלסטיני. השילוב בין פעולה צבאית תקיפה, לחץ מתמשך, מודיעין איכותי ופעולות הגנתיות הוא שהביא לשחיקה והכרעה של גל הטרור. אלה היו המפתחות להכרעת הטרור הפלסטיני במהלך האנתפאדה השנייה:

אין יותר ערי מקלט - כניסה מחודשת לשטחי A למרדף חם אחרי מחבלים והשמדת תשתיות טרור במחנות הפליטים. **סיכול ממוקד של הנהגת הטרור** - מודיעין איכותי ושיתוף פעולה בין כל ארגוני הביטחון שיצרו מערכת מודיעינית הדוקה, תוך גיוס סוכנים, שימוש בטכנולוגיה מתקדמת ויכולת תגובה מהירה.

הקמת גדר ביטחון על בסיס הקו הירוק - סייעה בצמצום חד של חדירות מחבלים מתאבדים מהגדה לישראל והפכה את הטרור לפחות אפקטיבי.

הפעם הפעולה הייתה עקבית, נחושה ובעלת מטרה פוליטית ברורה - למוטט את הנהגת הבדלנים ולשלב את הרפובליקה מחדש ברוסיה:

שימוש בכוח צבאי כבד ומתמשך - הפצצות ארטילריות ואוויריות נרחבות שגרמו להרס מסיבי ושברו את ההתנגדות העירונית בגרונזי, הבירה; כיבוש גרונזי וההרים, ניתוק ערוצי האספקה, והשמדת מחנות גרילה; הקמת מיליציות פרר-רוסיות שהשתלטו על השטח ודיכאו את הגרילה; לוחמה מודיעינית אינטנסיבית - חדירה לרשתות הגרילה, מעקב, חיסולים ממוקדים והסתמכות על שירותי ביטחון חזקים; הפרד ומשול בין השבטים - ניצול סכסוכים פנימיים בין חמולות צ'צ'ניות לריכוך ההתנגדות המאורגנת; שיקום תשתיות ומענקים כלכליים - כדי לזכות בלגיטימציה בקרב האוכלוסייה, רוסיה השקיעה בפיתוח כלכלי בצ'צ'ניה לאחר השגת היציבות.

אבל צה"ל לא חייב ללמוד מניסיונם של אחרים. הוא יכול ללמוד מההיסטוריה הלא רחוקה שלו, שגם היא התרחשה בזירה הפלסטינית.

האנתפאדה השנייה (2000-2007), עד החתימה על הסכם המבוקשים

בספטמבר 2000 קרס תהליך השלום בין הישראלים לפלסטינים. ביהודה, שומרון וחבל עזה פרצה התקוממות עממית חמושה שהובילו ארגוני הטרור הפלסטיניים (התנזים, חמאס והג'האד האסלמי). בשנתיים הראשונות סבלה ישראל ממאות נרצחים ואלפי פצועים כתוצאה מפיגועי התאבדות במרכזי הערים, מסעות הרג ביישובים ופיגועי ירי בצירים.

והטלת מורא על כל ניסיון להתקומם. השליטה של חמאס על כלל המשאבים בחלקים ברצועה שבהם חיה האוכלוסייה הפלסטינית והתלות בתנועה רק מעצימים את שליטתה באוכלוסייה. היעדר החלטה של ממשלת ישראל כיצד להכניס את הסיוע ההומניטרי לעזה והפקרתו לידי חמאס, ביצרו את שלטון התנועה בעזה ואפשרו לה גם לגייס פעילים חדשים במקום אלה שנהרגו. אף שב"מרכבות גדעון" ישראל החליטה להשתלט על הסיוע ההומניטרי, היא עשתה זאת בצורה רשלנית, שסייעה לחמאס לבסס קמפיין עולמי שקרי של הרעבה, והביאה לחיסול סופי של הלגיטימציה הבין-לאומית למלחמה של ישראל בעזה. בשורה התחתונה, ישראל לא הצליחה לנתק בין האוכלוסייה ובין חמאס.

לאחר חודש לחימה חמאס הבינה כי המשיך התמרון של צה"ל יביא להכרעתה ובלית ברירה שלפה את הקלף הכי חשוב שהיה ברשותה, החטופים

שליטה בשטח - במהלך המלחמה בעזה צה"ל לא הצליח לשלול ממחבלי חמאס מרחבים ששימשו לה כמקום בטוח. מחנות המרכז לא נכבשו (הגם שהותקפו מהאוויר, הוכח במלחמה זו שאש מנגד לא פותרת את הבעיה המבצעית), המנהרות התת-קרקעיות הפכו לתווך בטוח לנוכח החלטת הרמטכ"ל לא לתמרן עם חטיבות הח"ר מתחת לקרקע לנוכח הסיכון לחיילים, ובהיעדר פתרון מקיף לתופעה, חמאס הפכה את התנת"ק ל"אזור נידח עם יתרון טופוגרפי". נוסף על כך, קצב ורצף המבצעים של צה"ל היה נמוך בשל גודל ושחיקת צבא היבשה (פערי כוח אדם ואמל"ח). לנוכח הטלת אמברו של מדינות רבות בעולם על ישראל, בעיה זו רק החריפה.

אספקה - ישראל אומנם הצליחה לנתק את צירי האספקה של חמאס מסיני בהשתלטות על ציר פילדלפי, אבל אין ולא

תפיסת "כיסוח הדשא" למעצר מסיבי של פעילי טרור - אלפי מחבלים נעצרו או נהרגו, מה שהביא לשחיקה דרמטית של היכולת הארגונית והמבצעית של הארגונים הפלסטיניים. בכל המקרים שבהם צבאות סדירים הביסו ארגוני גרילה יושמו כמה עקרונות משותפים:

ניתוק הגרילה מהאוכלוסייה האזרחית - הפרדה פיזית או פסיכולוגית בין לוחמי הגרילה ובין בסיס התמיכה האזרחי שלהם (למשל: יישוב מחדש, סגרים, תעמולה, הפחדה או קניית נאמנות).

שילוב של כוח צבאי עם מהלכים פוליטיים וחברתיים - שימוש בכוח להשגת שליטה, במקביל לרפורמות, חנינות, ושיפור תנאי החיים, כדי לערער את הלגיטימציה של הגרילה. מודיעין איכותי ומקומי - הצלחות רבות נשענו על בניית רשת מודיעין בתוך האוכלוסייה ועל שיתופי פעולה עם מקומיים שסיפקו מידע בזמן אמת.

חיסול ממוקד של הנהגת הגרילה - פגיעה ממוקדת במפקדים, אנשי לוגיסטיקה, ותשתיות של הגרילה כדי לשבש שליטה וארגון.

שחיקה ארוכה וסבלנות אסטרטגית - רוב ההכרעות לא היו מהירות, אלא תוצאה של מאבק ממושך שבו נשחקה הגרילה עם הזמן.

סיוע של המעצמות ולגיטימציה בין-לאומית.

מה ישראל צריכה ללמוד, והאם אפשר להכריע את חמאס?

כדי ללמוד מהעבר, נעשה תחילה ניתוח השוואתי בין ההצלחות לכישלונות להכריע ולנצח ארגוני גרילה בעידן המודרני, בהתאם לכמה עקרונות.

תמיכה עממית - למרות הסבל הרב שעברה החברה הפלסטינית בעזה, מחסום הפחד וההזדהות עם חמאס לא נשבר. יש לכך סיבות רבות. אכזריות השלטון של חמאס

טבלה 1: מה ישראל צריכה ללמוד

העקרונות	הצלחת הגרילה	הצלחת הצבא הסדיר
תמיכה עממית	הישענות על אהדה ותמיכה מהאוכלוסייה המקומית	ניתוק הגרילה מהאוכלוסייה (תמריצים, הרתעה, בידול פיזי)
שליטה בשטח	פעילות באזורים נידחים עם יתרון טופוגרפי	שלילת ערי/מרחבי מקלט לגרילה. נוכחות מתמשכת בשטח, קצב ורצף מבצעים גבוה עם שליטה מודיעינית
אספקה	הישענות על צירי אספקה של אמל"ח, מזון, מים, ציוד רפואי ואנרגיה	ניתוק צירי האספקה לגרילה
זמן ושחיקה	מלחמת התשה ארוכת טווח	פעולה להכרעה מהירה או לחץ מתמשך על לוחמי הגרילה ומקורותיהם
מודיעין	נעזרת במידע מהאוכלוסייה המקומית ובתשתית מחתרנית	מפעיל מודיעין מדויק, סוכנים ומעקב טכנולוגי כדי לחשוף את האויב
תמיכה חיצונית	נתמכת לעיתים על ידי מדינות זרות או רשתות אידאולוגיות	נעזר בקואליציות, סיוע בין-לאומי, טכנולוגיה עדיפה ולגיטימציה דיפלומטית

מחבלי חמאס משתלטים על משאיות סיוע שנכנסו לרצועה. השליטה של חמאס על כלל המשאבים בחלקים ברצועה שבהם חיה האוכלוסייה הפלסטינית והתלות בתנועה רק מעצימים את שליטתה באוכלוסייה. צילום: דו"ץ

עליונות טכנולוגית וריבוי אמצעי שלל מודיעיני שהוא אוסף מתשתיות חמאס שנכבשו ומשבויים שנחקרו. צה"ל גם שדרג באופן מהותי את יכולות האיסוף הקרבי של כוחותיו כדי לחשוף את האויב. מודיעין איכותי זה הוביל את צה"ל לסכל את כל ההנהגה הצבאית והאזרחית של חמאס ברצועה ואף חלקה בחו"ל. בראשות חמאס נותר אחרון המח"טים שכמעט כל הדרגים מעליו ומתחתיו חוסלו ואף מחליפיהם. בשורה התחתונה המודיעינית - לצה"ל היה יתרון עצום, אבל לחמאס היו יכולות משלה.

תמיכה חיצונית - חמאס נכנסה למלחמה כשהיא נשענת על אידאולוגיה אסלאמית רצחנית וקיצונית, שסביבה איחדה את תושבי הרצועה ופעיליה. הטבח בעוטף ומעשי הזוועה כלפי האזרחים הישראליים גרמו לבידודה של חמאס בעולם, כולל הערבי. זה לא המצב כיום. התמשכות המלחמה לאורך שנתיים, הסבל שעברה החברה הפלסטינית בעזה, כמות האזרחים ההרוגים וקמפיין ההרעבה והטענות כי ישראל ביצעה רצח עם, הובילו להיפוך הלגיטימציה בין-לאומית. הפלסטינים בעזה נהנו מקונצנזוס עולמי, שמלבד ארצות הברית גינה את ישראל וקרא להפסקה מיידית של המלחמה בלי שישארל השיגה את מטרותיה בעזה. עם סיום המלחמה באוקטובר 2025 נראה כי חמאס השיגה חלק ממטרותיה האסטרטגיות כשיצאה למתקפת "מבול אל אקצא", למרות ההפסד בשדה הקרב והמחיר שהפלסטינים בעזה שילמו - הכרה עולמית במדינה פלסטינית והשחרת ישראל כצד האשם בסכסוך, נוסף על שרידותה השלטונית והצבאית לעת עתה. מקואליציה בין-לאומית שתמכה בישראל ומטרותיה בראשית המלחמה, ישראל נמצאת כיום במצב שרק ארצות הברית תומכת בה, היא סובלת ממשבר דיפלומטי חריף ואמברגו נשק מלא מעט מדינות בעולם. בכל הקשור לתמיכה חיצונית, ישראל אומנם נהנית מממשל טראמפ שמאפשר לה חופש פעולה ותמיכה צבאית, אבל מול שאר העולם היא במצוקה קשה.

הייתה לכך שום משמעות אופרטיבית. לישראל היו שתי חלופות גרועות לממש את הנחיית ממשל הנשיא ביידן להימנע ממשבר הומניטרי - להקים ממשל צבאי שיספק לאוכלוסייה את צרכיה או להכניס את הרשות הפלסטינית שתבצע זאת. ממשלת ישראל קיבלה את ההחלטה הגרועה ביותר, לא להחליט. עד מבצע "מרכבות גדעון" חמאס קיבלה כל שהייתה צריכה כדי לשרוד כארגון צבאי ששולט בעזה - מזון, מים, ציוד רפואי ואנרגיה. ב"מרכבות גדעון" אומנם נעשה ניסיון לנתק את חמאס מאספקה זו באמצעות נקודות חלוקה של קבלן אמריקני, אך הוא נכשל. בפועל, חמאס ניצלה את הכישלון לקמפיין הרעבה שקרי שפגע בישראל פגיעה אסטרטגית אנושה וחסרת תקדים.

זמן ושחיקה - ישראל פתחה את התמרון בעזה עם מהלכים שאיימו להכריע את חמאס במהירות. חמאס הבינה זאת ודחפה להפסקת אש לשחרור חטופים בנובמבר 2023. עצירת התנופה של צה"ל נוצלה גם ללמידה ומעבר ללוחמה חדשה - גרילה במקום הגנה סדורה קווית. חמאס הצליחה במהלך זה לגרור את צה"ל ממלחמת הכרעה למלחמת התשה שנמשכה שנתיים. עם זאת, ישראל הוכיחה כי למרות מגבלות צבא היבשה (אמל"ח וסד"כ) היא מסוגלת להפעיל שוב ושוב לחץ מתמשך על לוחמי הגרילה ומקורותיהם. חמאס אומנם שורדת, אבל נשחקת ככל שעובר הזמן.

מודיעין - חמאס הצליחה בפעולות הגרילה שלה לאסוף מודיעין מדויק על כוחות צה"ל שפעלו בעזה. היא נשענה פחות על האוכלוסייה, מאחר שהיא פונתה מאזורי הלחימה, ובמקום זאת היא נשענה על טכנולוגיה ותשתית התת-ק. ריבוי המצלמות שהיא פיזרה במרחב, רחפנים שהיא הפעילה, ותצפיתנים שהגיוחו מהתת-ק לאיסוף מודיעין, סיפקו לה מידע מדויק על מיקומי כוחות צה"ל. העובדה שצה"ל היה סטטי ברוב פעולותיו ולא השתנה, הקלה על חמאס. מן הצד השני, צה"ל נהנה ממודיעין מדויק, הנשען על סוכנים,

חמאס כארגון גרילה לא שונה מארגונים אחרים בהיסטוריה. התנועה ואומנם החזיקה בכנס ייחודי בדמות החטופים שהיו ברשותה והיחס הייחודי בחברה הישראלית לשמירה על חייהם והחזרתם הביתה כמעט בכל מחיר, עובדה שהקשתה על ישראל לממש את מטרת המלחמה המנוגדת להחזרתם (בפועל החטופים שימשו לחמאס סוג של תעודת ביטוח לשרידותה). רבים יציגו על בעיית החטופים כסיבה המרכזית לכישלון הכרעת חמאס. נוסף על כך, חמאס החלה את המלחמה עם תשתיות תת-קרקע חריגות בהיקפן, שישראל התקשתה להתמודד איתן. אבל עזה, בניגוד לווייטנאם ואפגניסטאן, נמצאת בסמיכות לישראל והיא רצועה דקה ומישורית בגודל של 365 ק"מ רבוע בלבד. עובדה זו אמורה הייתה להקל על ישראל באופן מהותי. התשובה לשאלה מדוע ישראל התקשתה להכריע את חמאס נעוצה בסיבה אחרת. כאשר ברוב העקרונות להבסת גרילה על ידי צבאות סדירים - תמיכה עממית, שליטה בשטח, אספקה, זמן ושחיקה, תמיכה חיצונית - לחמאס היה יתרון מובהק (מלבד התחום המודיעיני), מה הפלא שישראל לא השיגה את מטרות המלחמה בעזה, ולא הצליחה להביס את הגרילה של חמאס?

סיכום

ישראל חוותה בשבעה באוקטובר את היום השחור בתולדותיה. טבח ברברי שבצעה חמאס בנגב המערבי פגע אנושות בנרטיב הציוני שלשמו קמה מדינת ישראל - להיות מקלט בטוח ליהודים בעולם, שימנע שואה שנייה ורדיפות אנטישמיות. האסון והמחיר הכבד שישראל שילמה יצרו לגיטימציה והסכמה רחבה בחברה הישראלית ובעולם למלחמה נגד חמאס והכרעתה בעזה. בשבועות הראשונים נראה היה כי ישראל, למרות מצב הפתיחה הנורא של המלחמה, מצליחה בשדה הקרב להכריע את חמאס. חמאס הבינה זאת ועצרה את התנופה הישראלית באמצעות הסכם הפסקת אש להחזרת 110 חטופים שהיו ברשותו, מרביתם נשים וילדים. עם סיום הפסקת האש והחזרה לחימה, ניהול המערכה בעזה החל להשתבש לישראל. חמאס עברה ללוחמת גרילה שהתבססה על תשתיות מנהור תת-קרקעיות מקושרות, וצה"ל שנלחם ללא התחשבות בממד הזמן (בהנחיית הדרג המדיני!), החל לסבול משחיקה של כוח האדם והאמל"ח, לצד היעדר מענה ראוי ללוחמת גרילה מבוססת תת-קרקע. המחלוקת והביקורת בארץ ובעולם גברו בהתאם, והאשראי הבין-לאומי החל להתרוקן.

מבחינה צבאית טהורה, בידי צה"ל היכול להכריע את חמאס צבאית ושלטונית. אבל כל עוד אסטרטגית, מערכתית וטקטית, ממשלת ישראל וצה"ל לא מממשים את העקרונות להבסת ארגוני גרילה, על פי ניסיון העבר

מאמר זה נכתב עם המעבר של צה"ל מ"מרכבות גדעון" א' ל"מרכבות גדעון" ב', לפני ההסכם לסיום המלחמה ושחרור החטופים. למרות ההסכם, שאלת שליטת חמאס בעזה ושקיום הארגון הצבאי נותרו תחת סימן שאלה, וייתכן שישראל תיאלץ לכפות זאת בכוח. הטיעונים מצד מתנגדי המשך המלחמה,

שלפיהם לא ניתן להכריע גרילה, מופרכים. ההיסטוריה מוכיחה שמיתוס הגרילה הבלתי מנוצחת, כמו מיתוסים רבים אחרים, אינו מדויק בלשון המעטה. מבחינה צבאית טהורה, בידי צה"ל היכולת להכריע את חמאס צבאית ושלטונית. אבל כל עוד אסטרטגית, מערכתית וטקטית, ממשלת ישראל וצה"ל לא מממשים את העקרונות להבסת ארגוני גרילה, על פי ניסיון העבר - ניתוק התלות של האוכלוסייה בחמאס, שליטה בשטח מעל ומתחת לקרקע, ניתוק האספקה לחמאס, המבוססת על הסיוע ההומניטרי, שחיקת הכוח הצבאי של ישראל ללא פתרונות לבעיית כוח האדם והאמל"ח, והתמיכה החיצונית הבין-לאומית בפלסטינים לצד משבר מדיני ישראלי חסר תקדים - אין לישראל סיכוי להביס את שיטת הלחימה של חמאס ולהכריע צבאית בעזה. הבעיה היא שלאחר שנתיים של מלחמה ללא התחשבות בממד הזמן, זו כבר אינה רק בעיה צבאית טהורה.

האיום הגדול ביותר על ישראל תמיד היה מבפנים ולא מבחוץ. ישראל לא יכולה להרשות לעצמה לצאת למהלך כזה אחרי שנתיים של מלחמה, ללא הסכמה רחבה בחברה הישראלית, תוך התנגדות של הנהגת הצבא. גם אם טקטית צה"ל יילחם נכון, מחלוקת כזו תפרק את הצבא מבפנים, ואחר כך את החברה הישראלית

בהנחה כי ישראל תמצא פתרונות טובים להעמיד לרשות צה"ל את המשאבים המתאימים (כוח אדם ואמל"ח) להוציא לפועל מערכה שתתבסס על עקרונות לחימה נגד גרילה, וצה"ל יוציא לפועל מבצע כזה להכרעת חמאס, עדיין יעמדו בפני ישראל דילמות ערכיות מכריעות, שמעמידות את האופציה לדבוק בחזרה למלחמה, תחת סימן שאלה וסכנה חמורה לעתידה וביטחונה של ישראל.

האיום הגדול ביותר על ישראל תמיד היה מבפנים ולא מבחוץ. ישראל לא יכולה להרשות לעצמה לצאת למהלך כזה אחרי שנתיים של מלחמה, ללא הסכמה רחבה בחברה הישראלית, תוך התנגדות של הנהגת הצבא. גם אם טקטית צה"ל יילחם נכון, מחלוקת כזו תפרק את הצבא מבפנים, ואחר כך את החברה הישראלית.

גם אם ישראל תצליח את המחלוקת הפנימית היא תצטרך להתמודד בשדה הקרב המדיני, שבו האשראי הבין-לאומי התרוקן לחלוטין והנזק לישראל בחזרה למלחמה יהיה אדיר. הפלסטינים כמובן מנצלים זאת, כפי שקרה בקמפינים השקריים של הג'נוסייד וההרעבה, וישראל כתוצאה מכך נמצאת בשפל תדמיתי חסר תקדים בהיסטוריה שלה, המסכן לא רק אותה ואת הישראלים, אלא גם את יהדות העולם.

מאמר זה נכתב כדי לשלול את הטענות כי לא ניתן להכריע ארגונים הנלחמים בשיטת הגרילה. ישראל לא הכריעה את חמאס, שבחרה ללוחמת גרילה, לא כי הדבר בלתי ניתן לביצוע, אלא מאחר שפעלה מדינית וצבאית בניגוד לעקרונות שעל פיהם פעלו מדינות עם צבאות סדירים שהכריעו בעבר ארגוני גרילה. מי שלא לומד מההיסטוריה...

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

הגנת יישוב מפני התקפת איב במלחמה - מדוע נדרש שינוי תפיסתי עמוק ומה מאפייניו (עמ' 6)

- 1 דרוק, ד' (2017). הגנה מרחבית - התיאוריה ויישומה ממלחמת העצמאות ועד מלחמת סיני. עבודת תואר שלישי, האוניברסיטה העברית בירושלים. לתמצית העבודה ראו: דרוק, ד' (פברואר 2019). הגנה מרחבית - עלייתה, ירידתה ולידתה מחדש. בין הקטבים 19, עמ' 79-100
- 2 דרוק, ד' (ינואר 2024). ההגנה המרחבית ומלחמת "חרבות ברזל". מערכות 501, עמ' 16-21
- 3 דרוק (2017), עמ' 137
- 4 שם, עמ' 91

לא ניתן להביס גרילה! האומנם? (עמ' 10)

- 1 שלום יתח' ו' ורביבו ג' (2022, 29 במרס). "מרץ השחור" ו"החתול" של בלאטה: בחזרה ל-2002: כך נראו ימי "חומת מגן" - דרך דפי המילון. אתר צה"ל

כאשר המציאות כותבת את הסיפור - נרטיב הסיוע המנהלתי הקרבי (עמ' 18)

- 1 מטכ"ל-תורה"ד, תורה בסיסית מטכ"לית לוגיסטיקה (טייטא רשמית), ינואר 2008 (מסמך פנימי)
- 2 פומרנץ, ל. (2011). קרובים רחוקים: הפסיכולוגיה והסוציולוגיה של הלוגיסטיקה במלחמה. פא"ר אט"ל, אט"ל
- 3 גנאם, מ' ועמיתיה א' (2012). פיקוד ושליטה על יחידות הלוגיסטיקה. מערכות 445. עמודים 19-23
- 4 TURNER, V. (1969). THE RITUAL PROCESS: STRUCTURE AND ANTI-STRUCTURE. ALDINE PUBLISHING
- 5 WITTGENSTEIN, L. (1953). PHILOSOPHICAL INVESTIGATIONS. BLACKWELL
- 6 BRUNER, J. (1990). ACTS OF MEANING. HARVARD UNIVERSITY PRESS
- 7 IBARRA, H. (1999). PROVISIONAL SELVES: EXPERIMENTING WITH IMAGE AND IDENTITY IN PROFESSIONAL ADAPTATION. ADMINISTRATIVE SCIENCE QUARTERLY, 44(4), PP. 764-791
- 8 ונטורה, ש' (2024). אין גלגל? אני הגלגל. (מסמך פנימי, תורה, מקל"ר)
- 9 שם

- 10 HERZBERG, F. I. (1979, DECEMBER). NEW PERSPECTIVES IN THE WILL TO WORK. PERSONNEL ADMINISTRATOR 24, PP. 72-76
 - 11 גלעד, ג' ואחרים (2024). "סיפורי מנהיגות" - מאפייני המנהיגות במלחמה בהיבטי משרתי חילות אט"ל במלחמה. (מסמך פנימי, פא"ר אט"ל, אט"ל).
 - 12 MEYER, J. P., & ALLEN, N. J. (1991). A THREE-COMPONENT CONCEPTUALIZATION OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT. HUMAN RESOURCE MANAGEMENT REVIEW, 1(1), PP. 61-89
 - 13 REICHERS, A. E. (1985). A REVIEW AND RECONCEPTUALIZATION OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT. ACADEMY OF MANAGEMENT REVIEW, 10(3), PP. 465-476
 - 14 נוסבאום, א' (2013). מאבטח המתקנים האסטרטגי. עבודת סוף שנה. (מסמך פנימי, המכללה הצבאית של ממד"ה, ממד"ה, אב"א)
- ### ניתוח קרב - מה ניתן ללמוד מקרב מחנה "פגה" (עמ' 26)
- 1 מז"י (תשע"ב, 2012). מבצעי כוחות היבשה, כרך שלישי, מבצעים הגנתיים - הגנה, השהייה, נסיגה ומארב. עמ' 20
 - 2 וולסטטר, ר' (2023). פרל הארבור - התרעה והחלטה. משרד הביטחון, מערכות ומודן
 - 3 מבוסס על פקודות ההגנה במרחב אוגדת עזה טרם מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר 2023
 - 4 המרחב שבין גדר "שעון חול" לגדר "הוברס"
- ### ניתוח לוחמה עירונית מודרנית דרך עדשת קלאוזביץ (עמ' 30)
- 1 [HTTPS://BIT.LY/3HbMKJl](https://bit.ly/3HbMKJl)
 - 2 IBID
 - 3 [HTTPS://CLAUSEWITZSTUDIES.ORG/BIBL/PARAMETERS/BASSFORDVILLACRES-TRINITY1995.PDF#SEARCH=%22REMARKABLE%20TRINITY%22](https://clauswitzstudies.org/bibl/parameters/BASSFORDVILLACRES-TRINITY1995.PDF#SEARCH=%22REMARKABLE%20TRINITY%22)
 - 4 [HTTPS://WWW.AMAZON.COM/UNDERSTANDING-URBAN-WARFARE-LIAM-COLLINS/dp/1912440350](https://www.amazon.com/UNDERSTANDING-URBAN-WARFARE-LIAM-COLLINS/dp/1912440350)